

AZ EGER-VÖLGYI VALLONOK TÖRTÉNETÉNEK SZÉLESEBB ÖSSZEFÜGGÉSEI

2021. október 31.

Tartalomjegyzék

1.0 Bevezetés	3
2.0 A vallonok Eger-völgybe érkezésének rövid történeti összefoglalása	4
3.0 Az egri püspökség keletkezése és Leodvin	10
4.0 A vallon telepések nyomai Egerben és az Eger-völgyben	13
4.1 Eger	13
4.2 A <i>Vallis Agriensis</i>	14
4.3 Az Eged-hegy	17
4.4 Szent Egyed patrocíniuma az Eger-völgyben	17
4.5 Andornak és a zarándoklatok	17
4.6 A Tályák	19
4.7 Cserépfalu	19
4.8 Felnémet	20
4.9 Istrángom	20
4.10 Kál	20
4.11 Maklár	21
4.12 Mezőolaszi	21
4.13 Noszvaj	21
4.14 Novaj	22
4.15 Olaszegyház	22
4.16 Olaszi	22
4.17 Szarvaskő	22
4.18 Szőlöske	23
5.0 A lotaringiai hatás Magyarországon	23
5.1 A latinusok	23
5.2 A magyar egyház lotaringiai vonatkozásai	24
5.3 Nyelvi és kulturális hatások	25
6.0 A vallonok földrajzi elhelyezkedése a középkori Magyarországon	27
7.0 Egy lotaringiai hipotézis	28
8.0 A Liège-i Herceg-Püspökség	30
9.0 Lotaringia	32
10.0 Lotaringia hiányzó helye a magyar történetírásban	35
11.0 Az „Ostsiedlung” folyamata, vagyis a keleti terjeszkedés	36
12.0 A kutatás távlati perspektívái	39
Irodalomjegyzék	41
Képek jegyzéke	45

1.0 Bevezetés

A Liège-i – magyar kapcsolatok kialakulása a szentföldi zarándoklatokkal függött össze, amikor 1018-ban megnyílt a szárazföldi útvonal Magyarországon keresztül a Szentföldre. 1026-ban, 1027-ben, illetve 1035-ben érkezett St. Vanne-i Richárd Magyarországra, aki vendég volt István királynál. Magyarország felkerült Európa térképére, és pedig igen előkelő helyen a Nyugat-Európa és a Szentföld közötti északnyugati-délkeleti kereskedelmi és hitbeli tengelyen.

Az Eger-völgyi vallonok érkezéséről egy késő XV. századi krónika számol be. A történet konkrét személyeket és évszámokat említ. Felmerül a kérdés, hogy ezek megbízhatóak lehetnek-e egy ilyen késői szöveg esetén? A vallonok 1046 körüli kivándorlásának a dátuma több oknál fogva tűnik hitelesnek; 1047-ben elmenekült 24 kanonok Verdunból, a lotaringiai származású Leodvin is akkoriban került Magyarországra, illetve 1046-ban törtek ki a pogánylázadások a Kárpát-medencében; emiatt kellett a meggyilkolt papokat pótolni. I. András király meghívására érkeztek vallon prelátusok és telepések Magyarországra, megerősítve az ország lotaringiai orientációja. Párhuzamosan érkeztek lotaringiai prelátusok Lengyelországba és Angliába is.

Az egri püspökség keletkezésével kapcsolatban sok a bizonytalanság; egyetlen viszonylag biztos pont maga Leodvin, akire utal egy namuri krónika, illetve egy liège-i halottaskönyv. A várostörténetek jelentős részéből Leodvin teljesen hiányzik.

A hajdani vallon közösségek felkutatására több lehetőségünk akad. Az egyik az onomasztika, azaz a történeti névtan. Érdemes ugyanis megvizsgálni, hány helynévben szerepel az *Olasz(i)* elem, vagy a név eleve francia eredetű? Az Eger-völgyben mindkét változat előfordul. A másik fontos támpont a patrocínium kutatás. Feltűnő Szent Egyed nevének sokszori feltűnése a völgyben, illetve Szent Jakabé is, akinek a város legrégebbi városrészét, egy templomot és egy ispotályt is dedikáltak.

A dinasztikus kapcsolatok is fontos szerepet játszottak abban, hogy Lotaringia és Liège több fontos uralkodói család figyelmének fókuszába került. Megjelent mindenhol Lambert, mint keresztelési név, Szent Lambert Liège védőszentje. A Szent Egyed-kultusz is igen elterjedt volt az uralkodói családok körében.

Lotaringiának a középkori Magyar Királyság területére kifejtett kultúrtörténeti hatása több kutatást igényel: a balladakutatás sok rokonságot talált a magyar és a francia balladák között, a körtemplomok kutatása is rámutatott hasonlóságokra, sőt a liturgikus tárgyak és az ötvösség területén is sejthető szellemi-technikai összefüggés. A korabeli magyar helyesírás és

szókincs is mutat francia behatást. A bencés történészek közvetlen összefüggést véltek felfedezni Magyarország legbecsesebb középkori, nyelvemlékeket őrző szövegei - többek között a Pray-kódex - és konkrét lotaringiai monostorok között.

Az eddig feltételezettnél sokkal markánsabb lotaringiai hatás kimutatására irányuló hipotézisem hozzájárulhat a XI. századi magyar történelem jobb megértéséhez, de úgy vélem, hogy kutatásom igazi értéke abban rejlik, hogy a téma kifejtése során egy egész Európát behálózó folyamat tárul elénk.

2.0 A vallonok Eger-völgybe érkezésének rövid történeti összefoglalása

Elolvastam a vallonok középkori migrációjával foglalkozó elsődleges forrásokat, többek között a *Chronique de Jean de Stavelot* [Jean de Stavelot krónikája],¹ amely tárgyal egy 1447-es zarándokutat, melyen Eger-völgyi vallonok vettek részt. A liège-iek visszaigazolták – a rendelkezésre álló krónikák adatai alapján – hogy az egriek vallon ősei 1046 körül vándoroltak ki Liège-ből Eger környékére. Émile de Borchgrave belga akadémikus volt az első történész, aki tudományosan igényes módon foglalkozott ezzel a művel. Kutatásai során de Borchgrave személyesen eljött Egerbe, ahol segítséget kapott Kisapponyi Bartakovics Béla egri érsektől, Máriássy Gábor címzetes paleopoliszi püspöktől, illetve Montedegói Albert Ferencről, a Liceum csillagászártól, könyvtárnokától. Az egri levéltárakban nem volt semmilyen fellelhető dokumentum, amellyel a zarándokok történetét lehetett volna tisztázni; az érsek javasolt tovább kutatásokat a vatikáni levéltárakban.

Jean de Stavelot évkönyvének késői datálása miatt is érthetően vegyesen reagált a történész szakma De Borchgrave felvetéseire. A De Borchgrave-val kortárs magyar történészek nagyjából hitelesnek gondolták a művet többek között Auner Mihály,² Pais Dezső³ és a Hóman - Szekfű szerzőpáros is.⁴

Bárczi Géza *A középkori vallon-magyar érintkezésekhez* írt részletesebben a témával kapcsolatban, és több kritikát fogalmazott meg, többek között azt kifogásolta, hogy De Borchgrave önkényesen választotta ki az 1046-as dátumot, amikor a vallonok Eger-völgyi kivándorlása állítólag megtörtént, illetve azt is nehezményezte, hogy aligha beszélhettek tökéletesen liège-i vallonul, 500 év kivándorlásuk után, amely idő alatt a tájszólás komoly

¹DE STAVELOT 1861, 595-598.

²AUNER 1919.

³PAIS 1923.

⁴HÓMAN/SZEKFÜ 1928, 291.

változásokon esett át.⁵

Az 1046-as év viszont az egyetlen év volt, amely megfelelt a krónikában lefektetett feltételeknek, amikor Wazo liège-i herceg-püspök, VI. Gergely pápa és I. András magyar király egy időben uralkodtak, és nem az 1052-es év, amely a krónikában szerepelt; a liège-i tájszólásra vonatkozó megjegyzésében lehetett némi költői túlzás De Stavelot részéről.

Egy másik forrás a *Chronicon magnum belgicum*⁶ (illetve annak előzménye Nicolaas Clooper *Florarium Temporum*⁷-ja) támasztja alá a történetet; Wazo püspök uralkodása alatt súlyos éhínség volt a lotaringiai térségben és sokan valóban vándoroltak ki Magyarországra, illetve azt is olvashatjuk, hogy Wazo - Liège akkori herceg-püspöke - igen ismert volt Pannóniában.

1046-ban kitört a pogánylázadás és erre hadjáratral válaszolt a Német-római császár. Tóth Péter szerint az ország elveszítette a Német-római Birodalom területéről származó prelátusainak 70%-át.

Az 1144 körül élő Laurentius de Leodio liège-i szerzetes tollából származó *Gesta episcoporum Viridunensium et abbatum Sancti Vitoni*⁸ 24 kanonok menekülését említi a felső-lotaringiai Verdun-ből Magyarországra 1047-ben. E katasztrófa kiváltói III. Godefroid felső-lotaringiai gróf, illetve V. Balduin flandriai gróf voltak, akik többek között nem akartak részt venni III. Henrik Német-római császár Magyarország elleni hadjáratában. Ez a távoli esemény - ha ideiglenesen is - de csökkentette a Magyarországra nehezedő német birodalmi nyomást, mivel akkor éppen Lotaringiával voltak elfoglalva.

I. András trónra kerülése fordulópontot jelentett Magyarország külpolitikájában, és a király a Liège-i Herceg-Püspökséghez fordult. Györffy György úgy jellemzi a helyzetet, hogy a király kénytelen volt túl nyúlni a Rajnán, hogy behozzon „szász”, illetve „vallón-olasz” hospeseket. Ez a mozgás a verduni kanonok 1048-i beköltözésével indul el, és II. Géza koráig valódi vándormozgolommá vált.⁹

I. András kérésére jelentős számban érkeztek lotaringiai prelátusok Magyarországra,

⁵BÁRCZI 1937, 402.

⁶PISTORIUS, 1607

⁷BOEREN, 1951

⁸DE LEODIO, 2014.

⁹GYÖRFFY 1983, 512.

többek között Leodvin is, aki a *Fundatio Ecclesiae S. Albani Namucensis*¹⁰ szerint bihari püspökként, a Szent Lambert székesegyház káptalanjának *halottaskönyve* alapján¹¹ egri püspökként szerepelt.

Összevetve a *Jean de Stavelot* kronikájában, a *Chronicon magnum belgicum*-ban (illetve a vele rokon *Florarium Temporum*-ban), a *Gesta episcoporum Virdunensium et abbatum Sancti Vitoni*-ban, illetve a *Fundatio Ecclesiae S. Albani Namucensis* és a Szent Lambert *halottaskönyvben* szereplő információkat, nehéz nem összekapcsolni a telepések kivándorlását a lotaringiai származású Leodvin püspök magyarországi érkezésével.

Hogy miért fordult I. András magyar király a lotaringiai herceg-püspökhöz, ennek több oka lehetett.

Az egyik tényező a Magyarországon keresztül a Szentföldre vezető szárazföldi zarándokút megnyitása István király idejében, amely Angliától vezetett Jeruzsálemig, bekötve a fiatal magyar keresztény királyságot Európa vérkeringésébe. A neves lotaringiai prelátusok között St. Vanne-i Richárd, a lotaringiai bencés kolostori intézmények hálózatának és reform mozgalmának vezetője keresztül utazott az országon ezen az útvonalon és személyesen találkozott I. István királlyal 1026-27-ben, illetve 1035-ben is. Az *Ademari Cabannensis Chronicon*¹² beszámol a 1026-as, 1027-es útról, illetve a *Vita B. Richardi Abbatis*¹³ az 1035-ös útról. Az Árpád-házi uralkodók rendelkeztek már a szükséges kapcsolatrendszerrel a lotaringiai egyházhoz, illetve a Liège-i Herceg-Püspökséghez.

Szamota István nagyon tanulságos *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-Félszigeten* című munkájában azt a fontos megállapítást teszi, hogy a Magyarországon keresztül utazók csekély kivétellel a Balkán-félszigeten folytatták az útjukat a Szentföld felé, amely ritkán korlátozódott Magyarországra.¹⁴

Birkás Géza felsorolja a francia/lotaringiai utazókat, akik ebben a korban Magyarországon keresztül utaztak, többek között 1026-ban Vilmos angoulême-i herceg (St. Vanne-i Richárddal utazott), 1035-ben St. Vanne-i Richárd, 1054-ben Szent Lietbert

¹⁰BRESSLAU, 1883.

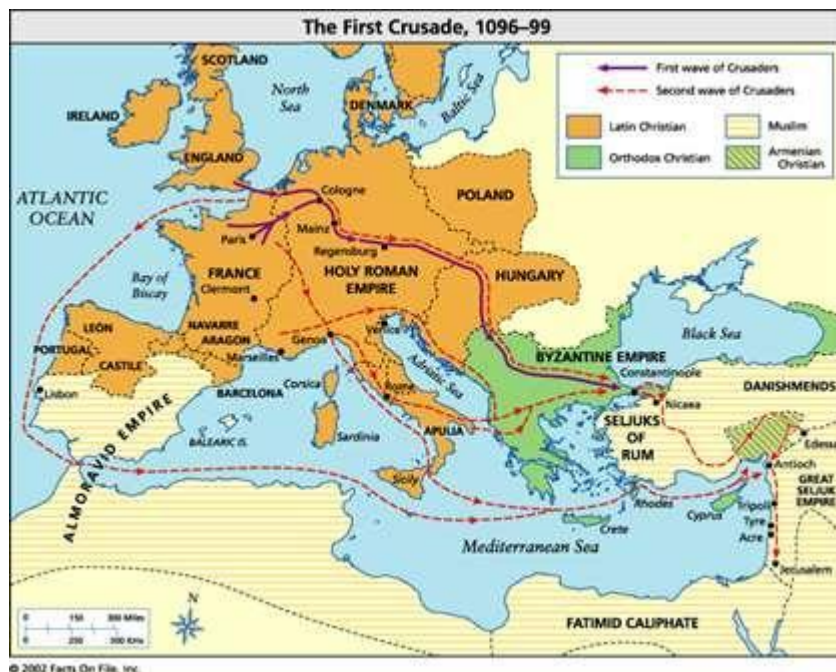
¹¹MARCHANDISE, 1991.

¹²BOURGAIN/LANDES/PON 1999.

¹³MABILLON 1701.

¹⁴SZAMOTA 1891, 7

cambrai-i püspök, 1096-ban Gautier sans Culottes (Földnélküli Walter), Pierre l'Hermite (Remete Péter) és Godefroy de Bouillon (Bouillon Gottfried) számos kísérettel.¹⁵

Első keresztes hadjáratok útvonalai¹⁶

A térkép alapján is látható, hogy így egy északnyugati-délkeleti irányba elterülő európai hitbeli és kereskedői tengely jött létre, összekötve Angliát, Lotaringiát és Magyarországot a Szentfölddel. István zsenialitása abban látom, hogy jól definálta Magyarország helyét Európában és kiválóan kiaknáztta az ország stratégiai – tengelymenti – elhelyezkedést az ország fejlődése érdekében.

Az ország szelektív migrációs nyitottsága az *Intelmekben* is kitapintható; a megfelelő kereskedők, prelatusok és földművesek nélkül az ország valóban gyenge és esendő lett volna; a király egyetértése nélkül nagyobb csoportok nem is léphettek be az ország területére, és az Eger-völgybe sem. A bevándorlók kiváltságokkal rendelkeztek, de ezeket hosszú távon is ki kellett érdemelniük.

Steven Vanderputten, a genti egyetem professzora foglalkozott St.-Vanne-i Richard személyével is, feltéve azt a kérdést, hogy „reformer” személyisége mennyire volt későbbi konstrukció?¹⁷ Itt meg kell jegyezni, hogy a múltat mindig a jelen szemüvegén keresztül

¹⁵BIRKÁS 1948, 8-11.

¹⁶First Crusade Routes: history.com (letöltés: 2021. február 19.).

¹⁷VANDERPUTTEN 2015.

látjuk, St.-Vanne Richárd későbbi felmagasztalása talán inkább a lotaringiai bencés mozgalom „nagyságáról” szólt, mint a saját szent személyiségéről. Láthatóan már élete alatt is tudatosan „építgette” magát. Richárd imázsa helyett, érdekesebb maga a reformmozgalomra koncentrálni, amely nemcsak fegyelmet követelt a szerzetesektől, hanem egy hatalombarát politikát folytatott, vonzóvá téve magát az európai uralkodóinak is. Nem csoda tehát, hogy az angolszász uralkodók is támogatták az angol egyház reformálása.

Sok esetben a bencés szerzetesek vállalták világi szerepet és püspökök is lettek. Ebben a lotaringiai reformmozgalom sokat különbözött Cluny-tól, ahol szigorúan elkülönültek a monostorok a világi hatalomtól.

Egy másik ok az volt, hogy a Liège-i Herceg-Püspökség igen aktív volt a Német-római Birodalom határain kívül és igyekezett saját autonóm státusza fenntartása érdekében a befolyása alatt lévő országokkal (különösen itt Lengyelországra és Angliára gondolok) stratégiai egyensúlyt képezni a Német-római Birodalommal szemben. Ilyen szempontból egyáltalán nem meglepő a lotaringiak magyarországi jelenléte, az egyházi, gazdasági expanzió, a politikai befolyásszerzés is fontos része volt a Herceg-Püspökség nemzetközi eszköztárának, puha hatalmának.

Érdekes és tisztázandó kérdés - mivel a Liège-i Herceg-Püspökség is része volt a birodalmi egyháznak - hogy ez a félig autonóm státusz mennyire tette néha feszültté a kapcsolatot a Német-római császárokkal? Hogy tekintettek a császárok a herceg-püspökök magyarországi, lengyelországi vagy akár angliai tevékenységükre, szerepvállalásukra?

Fontos kérdés továbbá, hogy a Liège-i nemzetközi száll mennyire szétbogozható a birodalmi egyház egyéb tevékenységeitől, körülbelül ezer év az események után? Véleményem szerint ennek a nemzetközi törekvésnek mégis vannak a mai napig is látható jelei.

Ebből a szempontból a patrocínium kutatás nyújthat fontos fogódzót; több patrocínium utalhat a liège-i befolyásra.

A Lambert név, Liège védőszentje, többszörösen feltűnik a magyar történelem során személynévként (Lambert egri püspök, Lambert fejedelem), patrocíniumként (Szent Lambert

templom, Somlónásárhelyen), illetve helynevekben (Lampertszásza - mai Beregszász). A Lambert név – véleményem szerint – egy akkor még egyértelműen „dekoldolható” jele volt a Liège iránti elköteleződésnek, hódulatnak és ez nem csak Magyarországon így volt.

A Piast-dinasztia is ráeszmélt a liège-i kapcsolatokban rejlő potenciálra, Mieszko fejedelem keresztségben felveszi 968-ban a Lambert nevet.¹⁸ Cnut angol király is felvette a Lambert nevet, amelynek magyarázata az lehetett, hogy édesanyja lengyel volt, I. Mieszko egyik lánya.¹⁹ Ilyen szempontból fontos lenne a dinasztikus kapcsolatok górcső alá venni ilyen szempontból.

A már említett Szent Lambert egy jellegzetesen vallon liège-i szent, aki megjelenik vallon/flamand közösségekben. A vallonok tisztelték Szent Egyedet is; a Szent Lambert székesegyházban kezdettől fogva volt egy Szent Egyednek szentelt oltár²⁰. A Szent Egyed kultusza Provence-ból indult, ahol ő alapította a Saint-Gilles du Gard-i apátságot, amely a Szent Jakab úton található Arles és Santiago de Compostela között.

Ebből kifolyólag a Szent Jakab kultusz is jellemző a lotaringiaiakra. Kakucs Lajos foglalkozott behatóan a magyarországi Szent Jakab kultusszal, és kötötte össze a Rajna-Meuse területről származó telepések jelenlétével.²¹ A Szent Jakab patrocinium központi szereplése korántsem csak Egerre volt jellemző; Kolozsvárott is volt egy Szent Jakabnak dedikált kápolna a Szent Mihály templom mellett, illetve Sopronban is.

Liège egykori bencés Szent Jakab temploma a város egyik legszebb temploma, amely tanúskodik a kultusz fontosságáról ebben a térségben. Érdeemes megemlíteni, hogy az eredetileg még ifjabb Szent Jakabnak dedikált egyházot később az idősebb Szent Jakabnak újra dedikálták kapcsolatba hozva a templomot a Santiagoi zarándokokkal.

Szent Donát felbukkanása utalhat vallon/flamand jelenlétre is (nem véletlenül a belga Tailles falu mellett van egy Szent Donát kápolna).

Jellegzetes kultuszok még a Szent Lénárté, Szent Vinceé is. Brassó legrégebbi templomának patrociniuma Szent Lénárt volt.

Hogy ez mennyire nem egy magyar jellegzetesség megemlíteném két osztrák példát. A Salzburgi tartomány St. Gilgen (Szent Egyed) nevű kis városkában van egy Szent

¹⁸BERG.

¹⁹HARE 2000, 263.

²⁰COLLIGNON 2003.

²¹KAKUCS 2003, 285-352.

Egyednek dedikált templom, nem messze onnan van egy Lamprechtshausen nevű kisebb falú, egy Szent Albánnak dedikált templommal (Szent Albán többek között a belga Namur védőszentje volt); Ausztria egyik legfontosabb bencés kolostora Sankt Lambrechtben található. Ilyen szempontból egész Európát lenne érdemes átvizsgálni.

3.0 Az egri püspökség keletkezése és Leodvin

Nem célja ennek a dolgozatnak, hogy foglalkozzam az egri püspökség keletkezésével, de fontos kérdés, hogy Leodvin püspök megjelenése mennyire bolygatja fel az eddigi ismerős egri narratívát, mennyire illeszkedett egy szélesebb európai trendbe?

A hagyományos narratíva szerint I. István király alapította az egri püspökséget. Egy 1009-es oklevél szól egy határvitáról a veszprémi és az egri püspökség között. Szent István nagyobb legendája 10 püspökségről szól, és egy 1261 szeptember 9.-éről származó oklevél összefoglalja az egri egyház valamennyi birtokát.²² Birtok megerősítő furcsasága az is, hogy I. István király a Szent Jánosnak szentelt egyház alapítója és adományozója, míg I. László adományaival emelte.²³

Az 1271-es átirat már konkrétan megemlíti, hogy az egri püspökség I. István király idejében jött létre. Ennek szövege szerint: a *„legszentebb János apostolnak és evangélistának szentelt egri anyaszentegyház, amelynek alapítója és adományozója István, Magyarország első királya volt”*.²⁴

Az István-kori alapítást a legtöbb történész támogatja, többek között Rupp Jakab,²⁵ Nagy József,²⁶ Sugár István,²⁷ és Kovács Béla.²⁸

Buzás Gergely összeköti a legújabb régészeti eredményeit a Leodvinnal kapcsolatos történettel, és leszögezi, hogy semmilyen nyomot nem talált az István-kori püspöki központnak, csupán egy körtemplom és királyi udvarház került elő.

²²KONDORNÉ LÁTKÓCZKI 1997, 24.

²³KRISTÓF/BERECZ 2020, 17.

²⁴KONDORNÉ LÁTKÓCZKI 1997, 33.

²⁵RUPP 1872, 1.

²⁶NAGY 1978, 14.

²⁷SUGÁR 1984, 16.

²⁸KOVÁCS 1987, 27.

Buzás szerint az említett dokumentumok nem rendelkeznek kellő bizonyító erővel sem. Az 1271-es okirat ugyan eredeti, de minden püspökség szívesen hivatkozott az István-i eredetükre, mivel ez emelte az egyházmegye ázsióját. Ezek a tények mind cáfolják a püspökség korai keletkezését.²⁹

A namuri évkönyvben *Fundatio Ecclesiae S. Albani Namucensis*,³⁰ illetve a liège-i St. Lambert székesegyházának *Halottas könyvében* hol bihari, hol egri püspökként szerepelt, amivel kapcsolatban több elmélet látott napvilágot.³¹

Buzás szerint egy egységes bihari-egri püspökség létezhetett, Leodvin püspök eredetileg Biharban tartózkodott, és az új támadások után átkerült a biztonságosabb - de kezdetleges - Egerbe.³² Koszta abból indul ki, hogy a bihari püspökség későbbi keletkezésű és az egriből lett kiszakítva.³³

Többek között a hagyományos dátumozás mellett az is szól - Kristó Gyula szerint - hogy az egri egyházmegye fennhatósága alá tartozó területek is magukban foglalták Aba Sámuel kabar törzsfő szállásterületét. Az alapítás pedig, csak azután volt lehetséges, hogy István király hűgát Aba Sámuelhez adta feleségül, így biztosította a törzsfő támogatását. Alapítási dátumként az 1009. évet jelöli meg a veszprémi határvita okán.³⁴

Thoroczkay Gábor is zavarba ejtőnek találta azt a tényt, hogy Leodvint hol egri, hol bihari püspökként említik az évkönyvek. Amellett tette le a lándzsát, hogy a bihari és egri püspökségek külön-külön jöttek létre, volt amikor egy püspök igazgatta mindkettőt.³⁵

Egyetemünk tanárai Kristóf Ilona és Berecz Anita igyekeztek ezeket az ellentmondásos történeteket áthidalni, és egy friss narratívát létrehozni, amely egyértelműen számol Leodvinnel a friss kiadású *Eger ezer éve* című könyvükben.³⁶

A helyi történészek jelentős része Leodvinnel nem is számolt, többek között Kovács Béla, Nagy József, Sugár István.

²⁹BUZÁS 2017, 114.

³⁰BRESSLAU, 1883.

³¹MARCHANDISE, 1991.

³²BUZÁS 2017, 116.

³³KOSZTA 2014, 80.

³⁴KRISTÓ 2002.

³⁵THOROCZKAY 2021, 16.

³⁶KRISTÓF/BERECZ 2020.

A Leodvinnel számoló történetírásnak is hosszú múltja van, vele számoltak többek között Szekfű Gyula és Hóman Bálint, Balázsy Ferenc,³⁷ Györffy György,³⁸ Kristó Gyula, Tóth Péter, Kis Gergely,³⁹ Koszta László, Galambosi Péter,⁴⁰ Buzás Gergely és Thoroczkay Gábor.

Zavarba ejtő, hogy ennek a kulturálisan és idegenforgalmilag fontos városnak nincs egy kölcsönösen elfogadott és koherens történelmi narratíva, amely integrálná a legújabb régészeti és történeti eredményeket.

Talán azt lehet mondani, ha hisszük az egyházi hagyományoknak, hogy a püspökség I. István korában jött létre és első püspökei Katapán és Buldus voltak. A második püspök a pogánylázadás alatt bekövetkezett meggyilkolása után I. András király pótlására egy lotaringiai származású püspökkel, Leodvinnel, oldotta meg, aki két belga évkönyben tűnik fel, hol bihari, hol egri püspökként. Jelenléte a Eger-völgyi vallonok léte is alátámasztja, illetve fordítva; az ő jelenléte bizonyítható.

Ez a narratíva nem teljesen kielégítő, de jelenleg ismereteink alapján talán jobbat nem tudunk kitalálni.

Hogy a lotaringiai prelátusok magyarországi megjelenése korántsem volt egyedülálló Erika Corradini doktori disszertációja mutatja meg. Corradini beszámol a lotaringiai prelátusok tevékenységéről Délnyugat-Anglia széteső egyházmegyeiben, Hitvalló Eduárd király uralkodása alatt, többek között Leofric exeteri püspök és II. Wulfstan worcesteri püspök is lotaringiaiak voltak.⁴¹ Leofric nagy valószínűséggel a liège-i székesegyház iskolájában tanult.⁴² Itt nagyon is észrevehető a közeli párhuzamosságok Leodvinnel, aki úgyszintén nagy valószínűséggel Liège-ben tanult.

A kevésbé ismert belga bencés történész, Ursmer Berlière is foglalkozott a liège-iek lengyel jelenlétével, többek között a lublini bencés szerzetesek eredetével, illetve Balduin Gallus kruszwicai püspökkel, aki neve alapján alighanem alsó-lotaringiai lehetett.⁴³

³⁷BALÁZSY 1897.

³⁸GYÖRFFY 1983.

³⁹KISS GERGELY 2013, 342.

⁴⁰GALAMBOSI 2020, 12.

⁴¹CORRADINI 2008.

⁴²Ou., 8.

⁴³BERLIERE 1986, 117-122.

4.0 A vallon telepések nyomai Egerben és az Eger-völgyben

4.1 Eger

Egerben több nyomat találunk, amely utal az egykori vallon közösség létezésére.

Az egyik ilyen jele az *Olaszutca* városnegyed neve, amely városrész a városközpont északkeleti részén található. Az „olasz” korántse helyettesíthető az „itáliai” jelzővel, hanem a vallonokra használták főleg a középkorban. Az *olaszutca*, mint a sok középkori német városban található *Wahlengasse* a vallon kereskedők utcája lehetett, aki minden bizonnyal az egri borral kereskedtek.

Az egri patrociniumok is támpontot adnak a vallon-flamand jelenléttel kapcsolatban. Az első városrész a Szentjakab negyed volt. A Szent Jakab ispotály, rendház és templom a központ északkeleti részen helyezkedett el.⁴⁴

A Szent Jakab és Szent Miklós patrociniumok jele annak, hogy Eger jelentős kereskedői város lehetett, amely minden bizonnyal kapcsolatot tartott fenn a vallon őshazával. A Jakab kultusza egy másik fontos hitbeli összekötő kapocs lehetett Liège-zsel. Érdeemes itt megjegyezni, hogy Szent Jakab volt a posztókészítők védőszentje, egy jele annak, hogy az egri kereskedők mivel foglalkozhattak a boron kívül, a Szent Miklósnak dedikált templomok sokszor kereskedelmi raktárként szolgáltak.

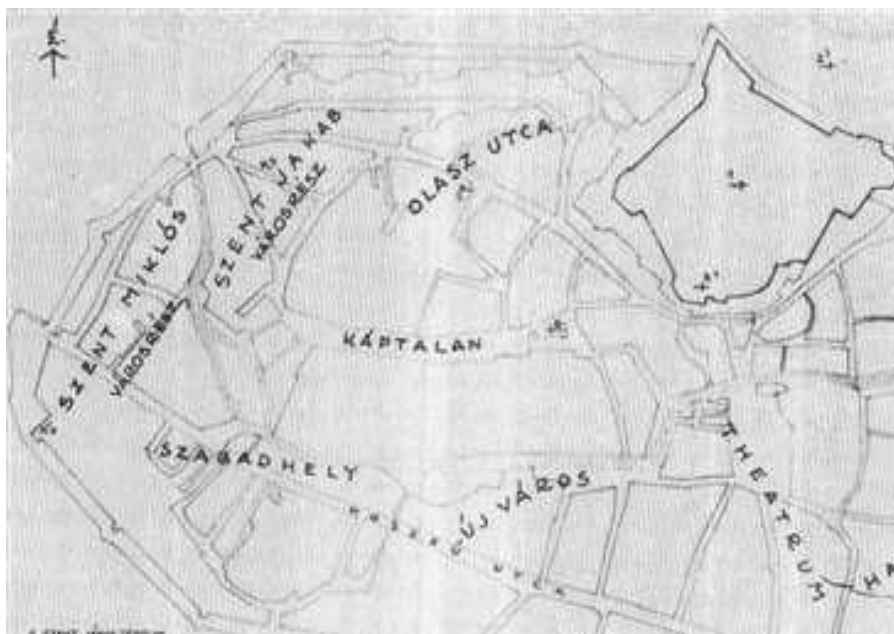
Maga az egri vár is fallal körülvett településként működött. A Buzás Gergely által vezetett ásatások egyértelműen kimutatták, hogy a vár lakóterülete csak a XI. század utolsó harmadában alakult ki. Előtte a helyén csak egy körtemplom (rotunda) és a királyi udvarház állt. Ide költözhetett Leodvin egri püspök.⁴⁵ A vár mellett is létrejött egy, az egyházat kiszolgáló település, ahol minden bizonnyal sok vallon mester találhatott magának helyet. Liturgikus tárgyak is készülhettek műhelyeikben. Ez Esztergomban és Nagyváradon bizonyítottan így volt, tehát nem lenne meglepő, ha Egerben is ugyanez lett volna a helyzet.

Kovács Béla jó összefoglalót írt Eger középkori utcáiról.⁴⁶

⁴⁴<http://www.muemlekem.hu/muemlek/show/-526> (letöltés: 2021. július 28.).

⁴⁵http://www.muemlekem.hu/magazin/egri_var_puspoki_kozpont_feltaras_2017 (letöltés: 2021. július 28)

⁴⁶KOVÁCS 1965.

A középkori városnegyedek és templomok helye egy 1753-ban készített térképre vetítve⁴⁷

4.2 A Vallis Agriensis

Az egykor két vármegyéhez tartozó Eger-völgyben egy köz- és egyházigazgatási egység jött létre: az ún. *Vallis Agriensis* (az előjogok pontos tartalmáról nincsenek információink), ahol a vallon telepesek megműveletlen földterületeket kaptak, és sűrű településszerkezetet hoztak létre. A megyehatár Heves és Borsod vármegye között körülbelül az Eger-patak mentén futott, de a Vallis Agriensis felett egyik megyének sem volt fennhatósága. A XIII. században találkozunk a *Comes Vallis Agriensis* méltósággal. A Vallis Agriensisnek volt fő- és alispánja is, a főispán az egeri püspöki vár várnagya volt, az alispán Szarvaskő püspöki várában szolgált várnagyként: „*castellanis castrorum nostrorum Agriensis et Zarwaske comitibusque vallis Egerwelge vocati.*”⁴⁸

1319-ben az egeri egyházmegyében említik az **Ecclesia de villa gallica**-t.⁴⁹ A csoport fontossága azt mutatja, hogy a csoport nemcsak oklevélbe,⁵⁰ hanem az **Ars notarialis** formulás könyvbe is bekerül, amikor 1350 körül kitör a vallon zendülés és a vallonok

⁴⁷KOVÁCS 1965.

⁴⁸HAVASSY 1986, 10.

⁴⁹FEJÉR 1832, viii. 2. 117.

⁵⁰Öu., xi. 7. 480-481.

(Galicis) intéznek támadást a királyi pénzváltók ellen⁵¹.

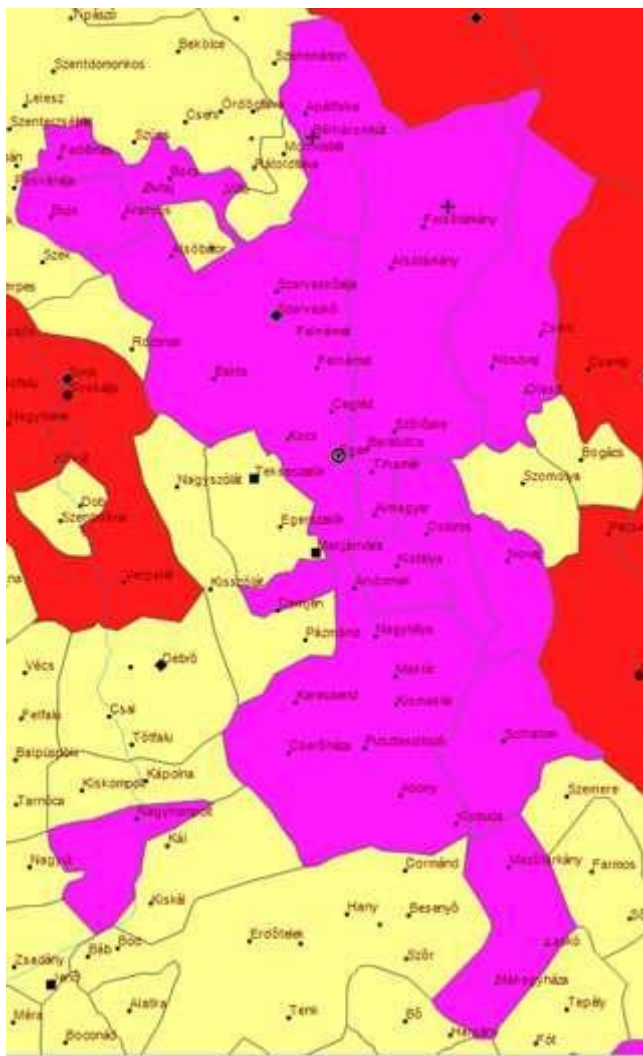
Egy pápai legátus jelentéséről is tudunk, amely Auner 1463-ra teszi, Borchgrave 1480-ra.

Az 1447-es zárandoklat után jött egy következő 1493-ban is, amely során világos lett, hogy az Eger-völgyi résztvevők ismerték az 1447-es történetet. Oláh Miklós – aki a reformáció, illetve a háborús készülődések miatt inkább csak névleg egri püspök volt, megemlíti a vallon közösséget, és úgy beszél az Eger-völgyről, mint az "eburonok völgyéről": "Magyarországot különféle nemzetek lakják, ú. m.: magyarok, németek (Alemanni), csehek, szlávok, horvátok, szászok, székelyek, oláhok, jászok, kánok, ráczok, rutének végül törökök. Mindezek külön nyelvet beszélnek, azonban a folytonos érintkezés folytán számos szó átment egyik nyelvből a másikba. Az egri völgyben néhány faluban eburonok azaz liégeiek (lüttichiek) laknak, kik mai napig is francziául beszélnek, beköltözésük idejét ki nem fürkészhettem"⁵². A püspök azért is jól ismerte a németalföldi területeket, mert Mária királynét kísérte el oda szürke eminensként, hogy megismerkedjenek a Habsburgok újdonsült területeivel.

Az 1552-es ostrom minden bizonnyal súlyosan érintette a vallon közösséget, de az 1596-es vesztes ostrom után végleg a vallon közösség megszűnt létezni.

⁵¹SZÉKELY, 1972 HAVASSY 1986, 10.

⁵²OLÁH 1536.

A Vallis Agriensis települései (lilával van jelölve)⁵³

Az Eger-völgy egy gondosan ápolt kultúrtáj lehetett. A kiterjedt szőlőművelés azt jelentette, hogy búzát kívülről kellett behozni, gyakorlatilag a völgyet a szőlőskertek borították be, monokultúraként. A vízgazdálkodás is fejlett volt; a Maklárral kapcsolatos részben majd írok a vízimalmokról. Ezenkívül jellemző a völgyre az átmeneti zónákban a gyümölcsösök. Ez a féle gondos tájhasználat jellemző volt a Meuse-völgyére és a Ardenne vidékre is. Logikusnak tűnne, hogy a gazdasági tevékenységekben volt folytonosság a török hódoltság előtti és utáni időszak között. Ilyen értelemben úgy gondolom, hogy a téma további kutatást igényel.

⁵³ENGEL 2020.

4.3 Az Eged-hegy

Eger központjából jól látható az Eged-hegy, amely neve Szent Egyedhez kapcsolódik. Régi térképeken úgy szerepelt, hogy *Mons Sancti Aegidii*, azaz Szent Egyed hegye. A magaslaton előkerültek az egykori Szent Kereszt-kápolna falai – az egri Kaptár Egyesületnek köszönhetően – amely az egyik térkép szerint Szent Egyednek is volt dedikálva. Régi térképek tanúsága szerint a kápolnához közel volt a Remete-barlang és a Remete-forrás; Szent Egyed a remeték védőszentjének is számított.

4.4 Szent Egyed patrociniuma az Eger-völgyben

A Vallis Agriensis területén feltűnő a Szent Egyed patrocinium sűrű előfordulása. A liège-i Szent Lambert-székesegyházban kezdettől fogva volt egy Szent Egyednek szentelt oltár is.⁵⁴

Az Eged-hegyen kívül helyi hagyományok szerint Felnémeten volt egy Szent Egyednek dedikált bencés monostor, Kistályának volt a középkorban egy Szent Egyednek dedikált temploma, Szarvaskőn úgyszintén, mely helyneve is utalás lehet a Szent Egyed legendára; a szent ugyanis védte a szarvast a saját testével. Szőlőske puszta középkori temploma is Szent Egyednek volt dedikálva. A Szent Egyed patrociniumok koncentrált megjelenése egy zárt közösség képét rajzolja fel, amely feltétlenül meg akarta tartani különálló identitását. A vallon édesanyák - Jean de Stavelot krónikája szerint - ragaszkodtak hozzá, hogy a gyerekek beszéljenek otthon vallonul, egy ritka eset, amikor egy krónika népszokásokkal foglalkozik.

4.5 Andornak és a zarándoklatok

Veres László Andornakkal kapcsolatban a következőre felhívja a figyelmet: “A legújabb magyarországi kutatások szerint az Eger-völgy vallon/flamand népességének szülőföldjével való kapcsolattartásban a Liège-től mintegy 150-km-re fekvő Andernach városának volt központi szerepe. Egyes kutatók véleménye szerint nem kizárt, hogy az ismert

⁵⁴COLIGNON 2003.

vallon/flamand telep, a Kistálya és Nagytálya melletti falu, Andornak névadásában is Andernach húzódik meg."⁵⁵ Andernach óalsónémet nyelven Andernak, és ez a névváltozat fordul elő családnévként is. A flamand telepesek is biztosan ezt a változatot is használták. Az "Andernak" megfejtése lehet tipikus esete annak, hogy a hazai helynévkutatók nem számolnak se flamand, se francia előzményekkel, akkor sem, ha azok lennének a leginkább kézenfekvő változatok.

Veres László folytatja mondanivalóját "A város és a Kárpát-medence, közelebbről az Eger-völgy között a búcsújárás létesített közvetlen kapcsolatot. A búcsújárás és a zarándoklat a keresztény magyar állam első évtizedeiből érintette Magyarországot és népét. Előbb a szentföldi zarándokok haladtak át az országon több ízben is, majd pápai sugallatra innen Rómába zarándokoltak. 1300 után jelentősen megerősödött a búcsújárás szokása, mert már a helyi papok is gyakorolhatták a kegyelmet, a bűnbocsánatot azok számára, akik megjelentek a kegyhelyeken. Közéjük tartozott Észak-nyugat Európában Aachen is, a Karoling Birodalom egykori székhelye, melyet egyházi és világi szervezés tekintetében I. István modellnek tekinthetett. Az aacheni búcsújárás a vallon/flamand és német telepesek honosították meg Magyarországon, minthogy a szokást szülőhazájukból hozták magukkal". Borchgrave szerint az aacheni búcsúsok azok közül kerültek ki, akiknek családjukban megőrződött ősi hazájuk emléke. Az aacheni búcsújárások során a Andernach városát rendszeresen érintették a magyar zarándokok, fontos szállás helyükül szolgált. A látogatások tárgyi emlékei közül említésre méltó a helyi Liebfrauenkirche-ben található gótikus feszület, az un. Ungarnkreuz.⁵⁶

Ungarnkreuz Liebfrauenkirche⁵⁷

⁵⁵VERES 2005, 22.

⁵⁶Ou., 22.

⁵⁷Stadtmuseum Andernach (letöltés: 2021. július 28.)

Van egy másik elmélet, amely legalább olyan izgalmas kérdéseket vet fel, mint az első, amely szerint egy személynévből, Andronicus, illetve annak görög változatából ered a név.⁵⁸ Ha elfogadjuk ezt az elméletet - és a név valóban előfordul egri oklevelekben - lehet, hogy a bizánci birodalomban volt felvevő piaca az egri boroknak, vagy netán a frank Keresztes Államokba?

4.6 A Tályák

A “tálya” elem több helynévben jelenik meg az egri völgyben, de némi bizonytalanságot okoz a középkori és modern kori települések megfeleltetése. Maga a “tálya” elem etimológiai megfejtése teljességgel elfogadott, a szó vallon eredetű⁵⁹. A “taye” szó vallonul (franciaul “taille”) azt jelenti, hogy erdőírtás. A vallon telepesek kényszerültek a erdőket kiírtani, hogy kemény munkával kialakítsanak a szőlőskertjeiket. A középkori településeinek nevei voltak Magyartálya, Olasztálya és Nagytálya. Kovács Béla szerint, aki Nagytálya középkori templománál ásatásokat végezte, a településeket a következőképpen azonosította: Magyartálya Almagyar környékén volt, Olasztálya a mai Kistálya és Nagytálya esetén a név változatlan, de a fekvése megváltozott⁶⁰.

Magyartálya és Nagytálya úgy jelentek meg egy 1261-ből származó oklevélben, mint “Thala Mogor” és “Thala Nogh”⁶¹ / “Nogtalya”.⁶² Olasztálya egy 1275-ből származó oklevélben, mint “Villa Talya Latina”.⁶³

Nem ismert Nagytálya patrociniuma de Olasztályának volt egy Szent Egyednek szentelt temploma, illetve Szent Egyed napján tartották egy búcsút.

Vallóniában is használták a helynevet. Létezik egy “Tailles”⁶⁴ nevű falu, egy Szent Donát templom a közelében.

4.7 Cserépfalu

Hogy többet tudjunk Cserépfaluról, legjobb forrásunk Mizser Lajos munkássága.⁶⁵

⁵⁸KISS Lajos 1980, 55.

⁵⁹KISS Lajos 1980, 627 *Tálya* szócikk

⁶⁰KOVÁCS 1972.

⁶¹KONDORNÉ LÁTKÓCZKI 1997, 25.

⁶²Ou., 86.

⁶³Ou., 41.

⁶⁴https://www.coeurdeldardenne.be/diffusio/fr/bienvenue/villes-et-villages/tailles/le-village-de-les-tailles_TFO11725.php

⁶⁵MIZSER, 2010

Egy 1248-ban kiadott, és 1326-ban megerősített oklevélben említik a községet „Chereph” formában.⁶⁶ Cserép első birtokosa Egyed, Crispinus fia, volt.⁶⁷ Mindkét név jellegzetesen vallon. A falu hivatalos honlapja szerint⁶⁸ Crispinus a délvidékről jött, feltehetőleg a szerémségi Nagyolaszról (Mandelosról), egy példa a vallon/flamand belső migrációra az egyik magyarországi borvidékről a másikkra.

4.8 Felnémet

Soós Imre, a Heves Megyei Levéltár egykori igazgatója a Felnémet története című kézirat munkájában az Abák nemzetség jelenlétével, illetve a vallonok megjelenésével foglalkozott.⁶⁹ Helyi hagyományok szerint a felnémeti völgyben épült egy bencés kolostor, amely Szent Egyednek dedikálták. Első okleveles említése 1261-ből való *Nempti* néven⁷⁰, 1275-ből *Felnemty*.⁷¹

4.9 Istrángom

Egy elhagyatott falu, amely a „latinus” Szarvaskő és „törökös” Tárkány között helyezkedett el. Régebbi formája a névnek *Estrángom*. Kovács Béla utal arra a nyelvészeti furcsaságra, amely szerint Tárkányt tájszólásban „Tárkony-ként” eljuttették, és hogy mind Estrángom, mint Tárkony erős hasonlóságot mutat a francia „estragon-re” (magyarul tárkony). Kovács Béla viszont nem veti el az Istrángom helynév német eredete.⁷²

4.10 Kál

Joseph Delmelle az 1966-ban írt dolgozatában megemlíti, hogy vallon/flamandok Kálban is telepedtek le.⁷³ Gyaníthatóan Kál lehetett flamandoknak, illetve németeknek a letelepedési helye – mint Felnémet és talán Andornak is –, úgy is szerepelt, hogy „Nemutkal”.⁷⁴ További nyom lehet a közeli Kompolt is, amely egy germán kétrészes személynéven alapul, Kiss szerint német eredetű (Gumbold).⁷⁵ Tudjuk, hogy az Aba

⁶⁶KONDORNÉ LÁTKÓCZKI 1997, 14

⁶⁷Ou. 1997, 14.

⁶⁸<http://cserepfalu.hu/tortenet/>

⁶⁹SOÓS, kézirat

⁷⁰KONDORNÉ LÁTKÓCZKI 1997, 25.

⁷¹Ou. 1997, 42.

⁷²KOVÁCS, 1973.

⁷³DELMELLE, 1966.

⁷⁴CSÁNKI, 1890.

⁷⁵KISS 1980, 351.

nemzetség egyik tagja kapta meg ezt a nevet; felmerül a kérdés, hogy ez nem francia közvetítéssel történhetett? A frankok általában használták germán eredetű neveket; ebben az esetben van egy Párizs melletti hely, Pontault-Combault. A kétrészes germán nevek eredete további névtani kutatást igényel.

4.11 Maklár

Maklár 1261-es oklevél szerint “Moklar”,⁷⁶ 1291-ben “Makrar”.⁷⁷ Ez a település is rendelkezhetett vallon lakosokkal. Tudjuk egy 1292-ből származó oklevélből, hogy az egeri káptalan eladja a Tálya és Maklár közötti malmát Iohanne Latino-nak.⁷⁸ 1298-ból származó oklevélből, hogy egy Gekmynus nevű vallon vásárolt egy Maklár felső részén álló malmot.⁷⁹ Ezek az adásvételek bizonyítják a vallonok a völgy vízgazdálkodásban vállalt fontos szerepet.

4.12 Mezőolaszi

1275-i oklevél szerint “Vlosci campestris”.⁸⁰

4.13 Noszvaj

Egy másik Eger környéki település, ahol feltételezhető a vallon jelenlét az Noszvaj. A helynév megfejtése bizonytalan, de a vélemények abba az irányba mutatnak, hogy vallon eredetű. A vallon eredeti "nosse ville" (a vallon kiejtés “noszwej” lehetett), vagyis a "mi falunk". Jellemzően itt sem számolt a hazai helynévkutatás francia-vallon előzményekkel, hanem szláv eredetűnek vélte a név. Első okleveles említése “Nozuey”,⁸¹ “Nozuoy”.⁸²

⁷⁶KONDORNÉ LÁTKÓCZKI 1997, 25.

⁷⁷Ou., 69.

⁷⁸Ou., 69.

⁷⁹Ou., 86.

⁸⁰Ou., 25.

⁸¹Ou., 14.

⁸²Ou., 25.

4.14 Novaj

A nyelvészek most már a felé tendálnak, hogy a Novaj név is vallon eredetű (nouville, vagy neuville), pedig itt is sokáig a szláv eredet volt a befutó. Első okleveles említése “Nouoy”,⁸³ “Nohe”.⁸⁴

4.15 Olaszegyház

“Vlozyhaz” közel a borsod megyei Csinscetanyához.⁸⁵

4.16 Olaszi

Közel Noszvajhoz volt egy Olaszi nevű falu, illetve egy Olasztálya nevű határnév. Ezekhez a nevekhez nem férhet kétség vallon eredetük illetően, bár nem tudjuk, hogy mi lehetett a falu vallon neve.

4.17 Szarvaskő

Szarvaskő plébániáját az 1332-1337. évi pápai tizedjegyzék, Sub Castro Episcopi (püspökvár alatti) megnevezéssel illeszti be felsorolásába. Ennek a 14. századi tizedjegyzéknek alapján Szarvaskő első fatemplomának védőszentje, a késő középkor legnépszerűbb francia szentjeinek egyike, Szent Egyed volt. Ezért a falu búcsúnapja ekkoriban szeptember 1-én volt. A helyi történész Tóth István szerint is a helynév is a Szent Egyed történetéhez visszavezethető, tehát a helynévben található “szarvas” elem is a történetre emlékeztetett, amikor Szent Egyed, megvédte a szarvast saját testével.⁸⁶

Szarvaskő (falurészlet a várrommal, fametszet, 1853)⁸⁷

⁸³KONDORNÉ LÁTKÓCZKI 1997, 42.

⁸⁴ou., 64.

⁸⁵KOVÁCS, 1973

⁸⁶TÓTH ISTVÁN, 2005.

⁸⁷Unknown author, Public domain (letöltés: 2021. július 28.)

4.18 Szőlőske

Az Eged-hegy mellett volt egy Szőlőske nevezett falu, amely pusztává vált. Erről a faluról is tudjuk, hogy vallon lakta település volt. Itt még fel kell hívni a figyelmet a tokaji és egri borvidékek közötti párhuzamosságokra, ahol Tállya és Szőlőske nevű települések is léteznek (Szőlőske a tokaji borvidék szlovák oldalon található szlovákul Vinice néven). Szőlőske templomának patrociniuma Szent Egyed volt

5.0 A lotaringiai hatás Magyarországon

5.1 A „latinusok”

A korai Árpád-kori kereskedelmi, királyi és egyházi központokban sok esetben úgynevezett „olaszok/latinusok” éltek. Az „olasz/latinus” telepések jelenléte kimutatható Székesfehérváron, Esztergomban, Budán, Nagyváradon, Gyulafehérváron, Zágrábban és Egerben. Felmerül a kérdés, hogy kik voltak ezek az úgynevezett „latinusok” és hogyan kerültek ők Magyarországra?

Karácsonyi János (1858-1929) Váradolaszin káplán volt, és biztosan elgondolkozott azon, hogy lakóhelyének az „-olaszi” tagja mit jelent? Auner Mihály szerint a *Latinus* című írásában Karácsonyi volt az első kutató, aki felhívta a figyelmet, hogy az „olasz” szó a középkorban nem rendelkezett a modern jelentéssel, tehát nem lehetett „itáliaival” helyettesíteni.⁸⁸ Gyűjtőfogalomként használták az összes újlatin nyelvet beszélőkre.

Sok gondot okozott a „latinus” kifejezésnek a megfejtése is. Auner Mihály is foglalkozott a témával és összefoglalta a lényeget a „Latinus” című, az 1916-ban megjelenő Századokban.⁸⁹ Összetett a használata. Egyrészt alkalmazták a *latinos/graecos* párost, amelyben a *latinos* a nyugati egyházhoz tartozót jelentett, a *graecos* pedig értelemszerűen a keletit. 1054-ben történt a nagy egyházszakadás. Tehát egyre élesebbé kezdett válni a különbség a két egyház között.

A szó másrészt etnikai jelentéssel is bírt, és a latinusok által használt nyelv „*rustica Romana lingua*”, amely bármelyik újlatin nyelv lehetne elméletileg, de semmiféleképpen a mai értelemben vett olasz nyelv.

Egy másik történet rávilágít arra, hogy mennyire nem volt jellemző, hogy az „itáliai” nyelvről lenne szó:

⁸⁸AUNER 1919.

⁸⁹Uo. 1919.

Imre király 1204-ben úgy vélte, hogy Bernát perugiai származású bencés szerzetest, spalatói püspököt nevezheti ki az egyértelműen „latinus” somogyvári monostor fejének. III. Ince pápa és a szerzetesek hevesen elleneztek ezt a döntést, és világossá tették, hogy a saját nyelvüket beszélő prelátust látnának szívesebben.

Somogyvár egyébként a St-Gilles-du-Gard monostorának a fiókéntézménye volt, ez a ház az okcitán (provençal) nyelvnek fontos központja volt, tehát a kívánt prelátus is valószínűleg okcitán ajkú kellett, hogy legyen. Itt viszont hangsúlyozni kell, hogy lényegesen kisebb volt a nyelvek közötti különbség abban a korban mint manapság, és talán azt is mondhatnánk, hogy némi zavar uralkodott a fejekben, amikor el kellett döntenie, hogy ki melyik nyelven beszél. Tehát főleg francia- és esetleg okcitán ajkúakra gondolhatunk.

5.2 A magyar egyház lotaringiai vonatkozásai

Notker püspök (940–1008) a 10. század végén megszerezte a hatalmat Huy Grófság felett, azaz világi és egyházi úrrá is vált egy személyben, ezzel a változással pedig létrejött a Liège-i Herceg-Püspökség.

Magyarország esetén felmerül a kérdés, hogy mikor alakult ki ez a fontos kapcsolat a két fél között? Úgy vélem, alighanem Géza fejedelem uralkodása idején. Első támpontunk prágai Szent Adalbert lehet, aki magdeburgi Szent Adalbert tanítványa volt, aki maga lotaringiai volt.

Notker Szent Adalbert jó barátja volt. Együtt töltöttek időt Rómában, illetve együtt utaztak Rómából Mainzig, hogy találkozzanak III. Ottó német-római császárral. Adalbert 997-ben halt meg, és tiszteletére Notker 1000 körül emelt templomot Liège-ben. Joggal feltételezhetjük, hogy Notker igen jól informált volt a kelet-közép-európai történésekkel kapcsolatban, és ezeket az ismereteket tovább is adta utódainak. A Vojtěch-hel folytatott beszélgetések alapján világos lehetett számára, hogy a kelet-közép-európai térségben jelentős missziós és gazdasági potenciál rejlik. Notker személyében nemcsak a birodalmi egyház alapítóját, hanem valószínűleg a keleti terjeszkedés kiagyalóját is tisztelhetjük. Innen egyértelműen látható, hogy a lotaringiaiak a magyar egyházépítés legkorábbi időszakra hatással voltak.

A következő fontos események St. Vanne-i Richard 1026-7-es, illetve 1035-ös látogatása I. István királynál, így I. András döntése 1046 körül Liège felé fordulni egyáltalán nem előzmény nélküli.

A bencés történészek Kniewald Károly,⁹⁰ Radó Polikár János⁹¹ és Csóka J. Lajos⁹² németalföldi és normandia kolostorokhoz kötötték legbecsesebb régi kódexeket a helyi jelentőségű szentek alapján (mint Szent Lambert), többek között a Pray kódexet is.

Tóth Péter felhívja a figyelmet arra, hogy hány prelátus származott Lotaringiából, többek között György kalocsai érsek, Franco „*bellagradi*” püspök, Miklós győri püspök, Lázár tihanyi főapát, Villermus szekszárdi apát.⁹³

A „latinus” jelenlétéről a szabolcsi zsinat is tanúskodik, amikor előírja, hogy ők tartsák be a magyarországi (egyébként keleti rítusú) böjti szokásokat, vagy menjenek haza, de hagyják itt a pénzüket.⁹⁴ Feszültséget okozott a vallonok hithű nyugati és a magyarok inkább vegyes egyházi szokásainak együttléte.

Gevers M. Vera foglalkozott a közép-európai körtemplomokkal. Különösen releváns Eger szempontjából a megjegyzése, hogy a valóban korai, IX-XI. századi közép-európai centrális templomok (rotundák) szinte kivétel nélkül fejedelmi várakban vagy azok közvetlen környezetében kerülnek elő; sokszor bizonyíthatóan fejedelmi és királyi magánkápolnák voltak, vagy magas egyházi méltóságok palotáival egybeépített templomok. Az aacheni kápolna nemcsak formájukhoz szolgált mintaképül, hanem funkciójukat is meghatározta.⁹⁵

A liturgikus tárgyak terén is kimutatható a lotaringiai hatás, amellyel Kiss Etele foglalkozott, különösen a sodronyzománc esetén.⁹⁶

5.3 Nyelvi és kulturális hatások

Bárczi Géza szentelt egy egész könyvet a magyar nyelv jövevényszavainak. Ezek a szavak

⁹⁰KNIEWALD 1939.

⁹¹RADÓ 1957

⁹²CSÓKA 1969.

⁹³TÓTH 2007, 32-35

⁹⁴Szabolcsi zsinat, 31. dekrétuma

⁹⁵GERVERS-MOLNÁR 1972, 17.

⁹⁶KISS ETELE, 2013.

nagy része vagy a borral kapcsolatos: *furmint, márc, must, gohér*, illetve az épített (városi) környezettel: *lakat, szekrény, mécs*, zöldségekkel *paraj, póré*, és polgári ruhadarabokkal: *botos, csemelet*.⁹⁷ A keresztnemeknél is észrevehető a hatás, például *Lajos, Dénes*.

A vallon-francia hatás nem csak a magyar szókinszben érhető tetten, hanem a helyesírásban, különösen annak régies változataiban, mint: cs: *ch*, ny: *nh*, véleményem szerint ő: *eu* és talán a logikátlan *gy* esetén is.

A lovagi irodalom is hatott Magyarországra és bizonyosan ismert volt például a *Roland-ének*, amely témával Korompay Klára foglalkozott.⁹⁸

Varjas Lajos a magyar balladák nagy szakértője a következő szép, képzeletdús látványt tárja olvasói elé: *Elképzelhetjük, milyen esemény lehetett egy zarándoklat a népnek, micsoda lehetőség a hagyományok kicserélődésre! Sőt egy-egy ganti (mai Gent Belgium) posztóskocsi-karaván érkezése is, mondjuk Esztergom francia negyedébe. Hiszen ezeket a kocsikat akkor nagyszámú fegyveres kísérte, s a hajtók, a kereskedő személyzete is „nép” volt a hagyomány szempontjából. Ilyenkor bizonyára nagy, közös dalolás folyt, s bizonyára akkor is a legkapósabb az „új” volt, mindenki azt akarta tanulni.*⁹⁹

Vargyas leírása azt a véleményét tükrözi, hogy a középkorban francia és flamand balladák érkeztek közvetlenül a lotaringiai térségből a Magyar Királyság területére. Varjas szerint a közbenső németek – hihetetlen módon – nem is szerepeltek ebben a folyamatban: *...meglepő az a hatás, minthogy a közbeeső népeket átugorva kellett hozzánk érkeznie, ami földrajzi sorrendben szomszédtól szomszédig terjedő néphagyomány esetében egyedülálló jelenség.*¹⁰⁰ Egy egészen egyedülálló hatásnak vagyunk a tanúi.

Ennek a folyamatnak komoly hatása volt a magyar balladák szempontjából is. Varjas azt a meglehetősen meglehetősen vélekedését is kifejti, hogy a magyar balladaköltészet stílusbeli igazodását közvetlenül a franciáktól veszi át.¹⁰¹

Hogyan lehetséges az, hogy a balladák ílymódon kerültek Magyarországra? Vargyas egy implicit és egy explicit okot adja meg. Az egyik, amelyre a figyelmes olvasó rögtön rájön a *távkereskedelem* hatásaként látja a lotaringiai befolyást – különös tekintettel a híres posztókereskedelemre. Ez alapozta meg a közvetlen magyar–francia kulturális kicserélődést, amely különösen jellemző lehetett a francia/német lakosságú Esztergomra, ahol a városvezetést és a leggazdagabb kereskedői réteget a „latinus” francia-vallonok képezték. A

⁹⁷BÁRCZI 1939, BÁRCZI 1958.

⁹⁸KOROMPAY 1978

⁹⁹VARGYAS 1975, 65.

¹⁰⁰Uo., 60.

¹⁰¹Uo., 57.

másik ok a *kiterjedt francia telepes jelenlét* a középkori Magyarországon, melyet francia telepeit térképre is vetett.¹⁰² A francia-vallonok nemcsak a távkereskedelemben volt fontos szerepük, hanem a bortermelésre és a magyar nyugati rítusú egyház létrehozásában is.

6.0 A vallonok földrajzi elhelyezkedése a középkori Magyarországon

A legalaposabb áttekintések a vallon jelenlétnek Székely György tollából származnak.¹⁰³ Vallon kereskedőket, papokat találunk a legfontosabb városokban mint Esztergom,¹⁰⁴ Székesfehérvár, Eger, Buda, (Nagy)várad és Gyulafehérvár. Más városok vizsgálándók olyan szempontból mit Sopron, Lampertszásza, Kolozsvár.

Ennek a jelenlétnek különösen jelentős emléke a „latinus” polgárok kettős pecsénnyomója (sigillum latinorum civitatis Strigoniensis). A pecsétet már 1255-ben bizonyítottan használták.

Latinus polgárság kettő pecsénnyomója, Esztergom¹⁰⁵

Vallon szőlősgazdákat éltek a történelmi borvidékeken mint az Eger-völgyben, a Tokaj-hegyvidéken, a Szerémségben, Somogyban, Baranyában, (Nagy)várad környékén. A téma több kutatást igényel, mivel rövid idő alatt felmerültek újabb borvidékek, mint a

¹⁰²VARGYAS 1975, 71.

¹⁰³SZÉKELY 1963, SZÉKELY 1972.

¹⁰⁴SZÉKELY 1972, 45-72.

¹⁰⁵A kép forrása: a Balassa Bálint Múzeum, Esztergom honlapja (letöltés: 2021. július 28.)

Somló-hegy (Szent Lambert patrocinium Somlónásárhelyen) és az Aradi borvidéken is (jellegzetesen vallon nevek *Gyaninus* és *Crispinus* Ménesen és Gyarakon), tehát a ménesi borvidéken. Hasonlóképpen az erdélyi borvidék is biztosan otthont adott vallon/flamand telepéseknek, itt a Borbánd nevű település ad komoly támpontot (brábantiak ott telepedhettek le), illetve Magyarigen (rég neve Crapundorph), esetleg Alvinc is (Szent Vince volt egy a vallonoknak igen kedves szent).

Erdélyben találunk igazán magas presztízsű lotaringiai egyéneket, mint például *Vízaknai Gyán*, aki arról vált ismertté, hogy rátámadt a gyulafehérvári püspökre, *Johannes Latinus/Latin János*, fiai *Corrardus és Dániel*, *Gocelinus mester*.

7.0 Egy lotaringiai hipotézis

A hazai történetírásban általánosan elfogadott vélemény szerint az első nyugat-európai telepések németek voltak, és bár kétségtől szép számmal érkezhettek különböző német tájszólásokat beszélő telepések a lotaringiai térségből, meggyőződésem szerint az „*Ostsiedlung*” (keleti terjeszkedés) korai szakaszában kiemelt szerepet játszottak az alsó-lotaringiai térségből származó vallon és flamand lakosok. Ahhoz, hogy az események, illetve a frank letelepedési folyamat érthetővé váljanak, interdiszciplináris megközelítésre van szükség, az okok is többfélék.

A lotaringiai – a Francia Királyság és a Német-római Birodalom közötti – térségben rendszeresen előforduló háborúk és lázadások, illetve a rendszeres éhínségek, mozgásba hozták a lakosságot abban a rendkívül magas népsűrűséggel rendelkező és fejlett térségben, és elindítottak egy migrációs folyamatot, amely hatása Európa-szerte kimutatható, többek között Németországban, Csehországban és Lengyelországban. Lotaringia önállóságának elvesztése még viszonylag friss volt és nemcsak a Herceg-Püspökök ragaszkodtak autonómiájukhoz, hanem a grófok is. Ilyen szempontból az 1046-as év különösen perdöntőnek tűnik.

A lotaringiai egyház kiaknázza ezt a folyamatot saját befolyásszerzése nemzetközi

érdekében, és annak érdekében, hogy az új püspökök rendelkezzenek megfelelő gazdasági bázissal, gondoskodott a telepések meggyőzéséről is, hogy kivándoroljanak, mindenbizonyal együttműködve az uralkodókkal. Ammann, Hektor német történész írt a folyamatról.

A kereskedelem is természetesen épült erre a folyamatra. Ez a lotaringiai térségből kiinduló kommersziális aktivitás kiterjedt kereskedelmi hálózatot hozott létre, amely olyan kulcsfontosságú városokat kötött össze, mint Köln, Mainz, Regensburg és Bécs. A kelet-közép-európai régióban Prágában, Brünmben és Wrocławban léteztek vallón kereskedelmi közösségek.

Ugyanaz a frank nemzetközi terjeszkedés, amely a latin kereszties államok létrejöttéhez vezetett, hozzájárult a keresztény magyar állam megteremtéséhez is. Magyarország stratégiai fekvése a Konstantinápolyba vezető zarándokúton az országot az európai események fő áramlatába vonta, a kor politikai és szellemi kiválóságait az országon keresztül vezette, és kialakította hazánk nyugati orientációját. A fegyveres zarándoklatok korát megelőzte a Szentföldre irányuló békésebb utazások időszaka, és a Lotaringiából kiinduló, Magyarországot átszelő, Konstantinápolyba vezető útvonalak ebben a korszakban alakultak ki, biztosítva, hogy a francia nyelvű nyugati fejedelmek és prelátusok jól ismerjék Magyarországot és annak uralkodóit.

Az ország első bencés apátságainak alapítólevelei egyértelműen tanúskodnak erről a korai lotaringiai örökségről. Tudjuk, hogy Pannonhalma Szent Mártonról¹⁰⁶ kapja meg a nevét és 1031-ben közvetlenül lotaringiai befolyás alá került, ami a kolostor határozottabban katolikus szemléletűvé válását eredményezte (eredetileg valószínűleg kettős rítusú intézmény volt). Lourdes-i Szent Márton tisztelete hasonlóképpen az angol-szász Angliában is kimutatható.

Szent Ányos¹⁰⁷ frank szent megválasztása a Tihanyi Apátság védőszentjének szintén e korai nyugat frank orientáció egyértelmű példája. A legújabb ásatási eredmények szerint, itt temethették el – kívánságának megfelelően - I. András királyt.

A bevándorlást többek között a lotaringiai társadalmi-gazdasági változások és az 1042 utáni években a liège-i térségben tapasztalt éhínség motiválta, a telepések jelenléte is

¹⁰⁶Szent Márton pannóniai születésű Tours francia városának püspöke

¹⁰⁷A franciaországi Orléans egykori püspöke

elengedhetetlen volt ahhoz is, hogy az egyház a rendelkezésére álló vagyont teljeskörűen kiaknázza.

Bár a frank befolyás a korai időszakban nem volt jelentősebb, mint a Német-római Birodalom más területeié, az 1046-os pogánylázadás idejére egyeduralkodóvá vált.

A korai zarándoklatok, illetve a keresztes hadjáratok nagymértékben ösztönözhatték a távkereskedelmet, a kalmárságot a dunai útvonalon Magyarországon keresztül is. A tehetős „latinus” lakosság jelenléte miatt Magyarország is fontos felvevő piaccá válhatott ezeknek az exotikus termékeknek.

Az első nagyobb vallon betelepülési hullám valószínűleg ez év táján indult el Liège-ből – egy rendkívüli éhínség okán és egy jobb élet reményében – és népesítette be Egert és az Eger-völgyet. Eger első dokumentált püspöke Leduin/Leodvin ebben az időszakban kísérhette el „nyáját” az új ígéret földjére, Magyarországra, az Eger-völgybe.

8.0 A Liège-i Herceg-Püspökség

A Liège-i Herceg-Püspökség egy komoly világi hatalom volt, amely sikerrel tartotta fenn autonóm státuszát és cselekvési képességét egészen a francia forradalomig, oly módon, hogy kijátszotta a francia királyt és a német-római császárt egymás ellen, illetve kialakított szívélyes viszonyokat a birodalmon kívül lévő hatalmakkal, mint Magyarországgal, Lengyelországgal és Angliával.

A mai Liège jelentős méretű nagyváros Kelet-vallóniában és az ugyanolyan nevű tartomány fővárosa. A Meuse folyó völgyében található nem messze a holland (a legközelebbi város Maastricht 30 kilométerre van tőle), illetve a német határtól (Aachen kb. 50 kilométerre). Liège Belgium harmadik legnagyobb városa 200 000 lakossal. Az agglomerációjának 750 000 lakosa van.

A város úgy ismerik, hogy a *La cité ardente* (a tüzes/szenvedélyes város), egyrészt utalás a burgundi uralom elleni felkelésre, másrészt pedig - újrahasznosítva - utalás a város ipari dinamizmusára. A város legismertebb látnivalói a Herceg-püspöki palota, a *perron*, vagyis igazságügyi oszlop, a Herceg-püspöki igazságszolgáltatás szimbóluma, illetve a hét társkáptalani temploma. A város legimpozánsabb temploma a Szent Lambert székesegyház volt, amely áldozatul esett a Francia Forradalom szélsőségeinek, a forradalom amely maga a Herceg-püspökséget is elsodorta.

A püspökség legkorábbi központja Tongeren volt. A IV. században alapítottak, első püspöke Szent Szervácusz, aki 345 körül foglalta el hivatalát. A germán támadásoknak köszönhetően a püspökséget a VI.-VII. században került újraszervezésre. A hittérítés Szent Lambert (669-705?) püspöksége alatt befejeződött, amikor a püspöki központ Maastrichtbe került. Lambert elítélte Herstali Pepin kapcsolatát Alpaidával, Martell Károly (Károly a Kalapács) anyjával és Lambertet emiatt meggyilkolják. A házasság védőszentjeként válik ismeretlé.

Szent Lambert székesegyház látképe Liège Remacle Le Loup (1735)¹⁰⁸

Utódja Szent Hubertus Liège városába költözteti a püspöksége és elődje tiszteletére székesegyházat emel.

Notker püspök (940-1008) szerez hatalmat Huy grófság felett, és így a Notker féle világi és egyházi hatalom kombinálásával jön létre a birodalmi egyház és a liège-i Herceg-püspökség.

¹⁰⁸Public domain Wikipedia (letöltés: 2021. július 28.)

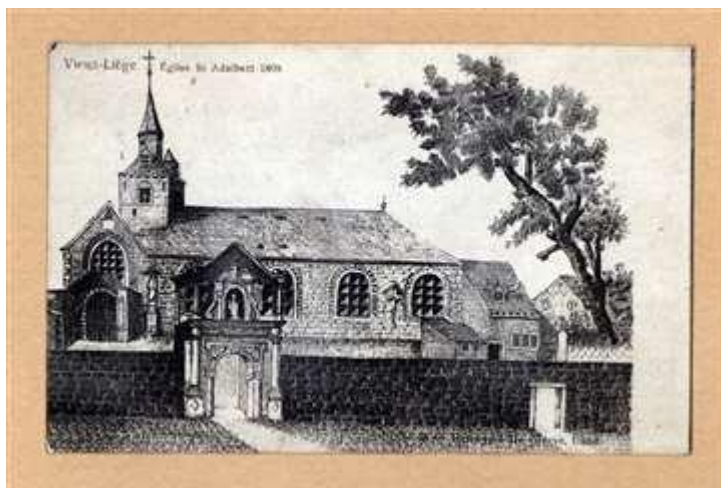
A Liège-i Herceg-Püspökség¹⁰⁹

Notker Szent Adalbert jó barátja. Együtt töltöttek időt Romában, illetve együtt utaztak Rómából Mainzig, hogy találkozzanak III. Ottóval, a német-római császárral. Adalbert 997-ben hal meg, és Notker tiszteletére 1000 körül emel templomot Liège-ben. Adalbert élete a *Vita sancti Adalberti episcopi Pragensis*ben jelenik meg, amelynek a szerzősége vitatott. Johannes Fried szerint a "Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtungen zum älteren Adalbertsleben" című könyvében a szerző maga Notker lehetett.¹¹⁰

Joggal feltételezhetünk, hogy Notker igen jól informált volt a kelet-közép európai történesekkel kapcsolatban és ezeket az ismereteket tovább adott utódainak. A Vojtěch-hel folytatott beszélgetések alapján világos lehetett neki, hogy a kelet-közép európai térségben jelentős missziós és gazdasági potenciál rejlik. Notker nemcsak a birodalmi egyház alapítója, hanem valószínűleg a keleti terjeszkedés kiagyálója is.

¹⁰⁹ Sir Iain, CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via Wikimedia Commons (letöltés: 2021. július 28.)

¹¹⁰FRIED, 2002.

Vieux-Liège Szent Adalbert-templom¹¹¹

9.0 Lotaringia

A püspökség történetét nem lehet a szélesebb lotaringiai kontextus nélkül megérteni sem. Nagy Károly halála után fia Lajos lett a Frank Birodalom császára és úgy döntött, hogy szétosztja birodalmát három fia között. A 843-as verduni szerződéssel jött létre a háromosztatú rendszer, amiben Lajos egyik fia Lothár kapja meg a Középső Birodalmat, amely ebben az időben egészen Frízföldről a mai Dél-Franciaország Provence-ig, illetve Észak-Olaszországig terjedt. Lotaringia egy nagyon magas presztízsű terület, amely tartalmazza a karoling törzsterületét, vagyis német tudósok szóhasználatával a "Stammlandschaft-ot". 959-ben kölni Szent Brúnó békíti Lotaringiát és véglegesen a Német-római Birodalom részévé válik. A liège-i Herceg-püspökség is a Német-római Birodalom hűbéres államává válik. A területéhez tartozott a mai Liège és Limburg tartományok nagy része, de maga a liège-i egyházmegye ennél lényegesen nagyobb is volt. A Herceg-püspökség komoly világi hatalom, amely sikerrel fenntartja autonóm státuszát és cselekvési képességét egészen a Nagy Francia Forradalomig.

Feltűnő Liège és a liège-i Herceg-püspökség központi földrajzi elhelyezkedése Alsó-lotaringián belül, de a püspökségnek szoros kapcsolatai voltak Felső-lotaringiával is.

¹¹¹Gent egyetemi könyvtár (letöltés: 2021. július 28.)

Lotharingia (bézs színnel jelölve)¹¹²

A karoling örökség stabil alapot ad a Herceg-püspökség fejlődéséhez, és fénykorát a XI. század első felére tehető, pontosan abban az időszakban, amikor kezdődött a liège-iek beáramlása Kelet-közép Európába.

Lotharingia, és azon belül a liège-i Herceg-püspökség egy nyelvileg vegyes terület volt. Mivel a Magyarországra kerülő telepések jelentős része erről a területről származik, nem meglepő, hogy vallon, flamand, fríz, alsónémet és rajnai frank tájszólásokat beszélő németek is kerülhettek Magyarországra. Innen származtak nemcsak az egri vallonok, hanem az erdélyi szászok jelentős része is.

Lotharingia egy mai államhoz nem köthető, egy konkrét etnikumhoz se, így történelmi fontossága az idők során a történészek szemében a kelleténél jobban leértékelődött és nem

¹¹²Furfur, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons (letöltés: 2021. július 28.)

kapcsolható egyetlen nemzet narratívájához sem. Ha valaki, akkor Émile de Borchgrave felvállalta ezt a lotaringiai örökséget, összekötötte azt az akkor még igen zsenge belga állammal.

Felső- és Alsó-Lotaringia, Felső-Lotaringia narancssal jelölve, a maradék (Alsó-Lotaringia) zölddel, a francia germán nyelvhatár piros pöttyös vonallal, a jelenlegi országhatárok lilával jelölve.¹¹³

Magyarországon a korai Árpád-korban egy vallon-flamand együttes jelenlétéről beszélhetünk. Olyan települések mint Arras, Namur, Gent, Maastricht és persze Liège és környéke merültek fel, mint a telepések lehetséges származási helye és a magyarországi letelepedésük sem korlátozódott a már említett magyar városokra. Vallonok és flamandok megjelentek a magyar borvidékeken is, tudjuk, hogy éltek a Tokaji hegyalján, a Szerémségben és az Erdély hegyalján, és persze az egri borvidéken is, de kutatásaim során vallon jelek kerültek elő az aradi borvidéken (Ménesen és Gyorokon), ahol vallon nevekkal találkozunk (Crispinus és Gyanínus), illetve a Somló hegyen is. Somlóvásárhelyen található a Szent Lambert templom. Ez a lista korántsem teljes körű! Az Eger-völgybe érkező telepések nagyrészt vallonok lehettek.

10.0 Lotaringia hiányzó helye a magyar történetírásban

Felmerül bennem a kérdés, hogy a térség miért nem kap helyet a magyar iskolai

¹¹³Helios2019, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons (letöltés: 2021. július 28.)

történetoktatásban, ha olyan fontos volt? Csak arra tudok gondolni, hogy a XIX. században – a nemzetépítés korában született – magyar történetírás nem tartotta fontosnak, hogy foglalkozzon a lotaringiai bevándorlással. Egy ország történeti narratíváját legalább annyira a kihagyott, lényegtelennek gondolt témák definiálják, mint ami bent maradt, amely részben politikai döntés, részben a történész szakma tudása dönti el.

11.0 Az „Ostsiedlung” folyamata, vagyis a keleti terjeszkedés

A vallon/flamand vegyes lakosságának keleti költözésének nemcsak egyháztörténeti okai, hanem gazdasági okai is voltak. Slicher van Bath *The Agrarian History of Western Europe, AD 500–1850* (Nyugat-európai agrártörténelem 500-tól -1850-ig) című művében felhívja az olvasó figyelmét az Európában 1000-tól - 1200-ig végbemenő jelentős lakosságnövekedésre, amely egyenetlenül történt és egy olyan népességmozgást idézett elő a magas lakosságszám-növekedés leginkább érintett területek felől (különösen a Meuse-, Rajna- és Moselle-völgyi Felső- és Alsó-Lotaringiai területek érintettek voltak) a kevésbé fejlett kelet-európai területek felé.¹¹⁴

Érdekes szemet vetni a szomszédos országok történéseire is, és ilyen értelemben értékes hozzájárulást jelentett a Berend Nóra, Przemysław Urbańczyk és Przemysław Wiszewski által megírt *Central Europe in the Middle Ages* című összefoglaló mű, amely párhuzamosan összehasonlítja a magyar, lengyel és cseh államalakulatok történetét az érett középkorban és a könyv magyar írója Berend Nóra utal is röviden a latinusok korai - a németek előtti - magyarországi megjelenésére.¹¹⁵ Tudjuk, hogy a lotaringiai befolyás nemcsak Magyarországra korlátozódott, hanem Lengyelország¹¹⁶ és Bohémia esetén is jelen volt. Kutatásaimból világosan meglátszik, hogy sok esetben a korai magyarországi vallon/flamand vegyes lakosság később olvadt be a németiségbe, amely folyamat egyértelműen nyomon követhető Erdélyben és a Szepességben.¹¹⁷ Nem véletlen az erdélyi néphagyomány a szászoknál, hogy Flandriából származtak: *Wir sind aus Flandern!*¹¹⁸

Konrad Schünemann is hasonlóan látta a helyzetet, amikor Esztergom középkori lakóinak etnikai hátterét vizsgálta.¹¹⁹ Hektor Ammann is kitért erre a kérdésre a középkorban

¹¹⁴SLICHER/ORDISH 1966.

¹¹⁵BEREND/URBAŃCZYK/WISZEWSKI 2013.

¹¹⁶BERLIERE 1896

¹¹⁷Mai Szlovákia

¹¹⁸VAN DER ELST 2013.

¹¹⁹SCHÜNEMANN 1929.

a francia/flamand nyelvűek délkeleti vándorlását leíró dolgozatában.¹²⁰ Ammann kiemeli a flamandok jelenlétét is, akik Maastrichtból és Gentből eredtek, jól jelezvén, hogy honnan származhattak a francia nyelvűek is. Olyan helyek jöhetnek itt szóba, mint Arras, Namur és Liège.

Ammann azzal fejezte be tanulmányát, hogy kifejtse, hogy a franciák nagyban hozzájárultak az európai nyugati világnak a Földközi-tenger keleti medencéje felé történő terjeszkedéséhez, és komoly szerepet játszottak a kelet-európai német gyarmatosítás időszakában. A korabeli francia települések nyomai - egy-egy kőhalom kivételével - majdnem teljesen eltűntek. Az a tény, hogy viszonylag nehéz ezeket a korai frank telepeket felfedezni Magyarországon nem meglepő, összefügghet korai a keletkezésükkel, hasonlóan mint az eltűnt közel-keleti frank világban lévő telepek esetén is.

A bencés szerzetesek Liège és környékéből jöttek Magyarországra és hoztak komoly innovációt a bortermelés területén. Eddig Magyarországon a magas lugasműveléses szőlőtermesztés volt jellemző és a bort tömlőkben tárolták. A vallonok két fontos technológiai újítást hoztak, az egyik a alacsonyművelés bevezetése (tőkés művelés formájában), a másik pedig a fahordók használata.

Tőkésművelés¹²¹

A vallon telepések persze nem csak borászkodni jöttek Magyarországra, hanem egy nagyobb vállalkozás részeként. Buzás Gergely szerint logikus és valószínűnek tűnik, hogy Leduin/Leodvin - Eger lotaringiai származású püspöke - egy időben érkezett Egerbe a vallonokkal azzal a feladattal, hogy megalapítsa (vagy újraalapítsa) az egri püspökséget. Tóth Péter szerint: *Leduin/Leodvin Magyarországra kerülése összefügghet azzal, hogy a lotharingiai források szerint 1047–1048-ban nagyszámú tournai-i és liège-i polgári és*

¹²⁰AMMANN 1955.

¹²¹Martin Cathrae from Charlottetown, PE, Canada, CC BY-SA 2.0

<<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0>> (letöltés: 2021. július 28.)

*egyházi személy menekült Magyarországra a hazájukban dúló háború és éhínség elől.*¹²²

Minden bizonnyal papok, kereskedők, mesterek és földművesek érkeztek.

Ha pontosítani szeretnénk a vallon bevándorlás okait, akkor kétféle erőről beszélhetünk, a taszító, illetve a vonzó hatásokról.

Közvetlen kiváltó taszító okok az éhínség, illetve háborús körülmények Lotaringiában 1046 körül, az egyéb úgyszintén fontos okok a társadalmi változásokban keresendők. A paraszti lakosság változó gazdasági körülmények között találta magát. A korábbi robot munka helyett szerződéses jogviszonyok között kezdett el gazdálkodni, így az ő saját gazdasági magánérdeke egyre jobban előtérbe került. A parasztsaládok tudtak racionális gazdasági keretek között gazdálkodni, és felemelkedni a gazdasági és társadalmi ranglétrán. Ez elindított egy gazdasági differenciálódást és a felemelkedéshez szükséges erőforrások hiányában lehetséges alternatív stratégia a boldoguláshoz a kivándorlás volt. A lotaringiaik, vallonok képeztek az *Ostsiedlung* (keleti terjeszkedés) első hullámát.

A Meuse-völgyi parasztság egy része ráadásul speciális ismeretekkel rendelkezett, a bortermelés területén. Motivációjuk is hasonló volt a többi paraszéhoz, de az idő elteltével lett egy másik taszítási faktor és ez pedig a klímaváltozás volt. A kis jégkorszak a XI. századtól egyre jobban éreztette a hatását az európai bortermő terület északi határán, így a Meuse folyó völgyében is, és ennek következtében egyre többen vándoroltak ki Magyarorszára, illetve a sokkal jobb klímájú Eger-patak völgyébe. Az Eger-völgyben kiterjedt szőlőmonokulturák alakultak ki szükségessé téve a gabona behozatalát is.

Belga források számolnak be a magyar vidék szinte paradicsomi körülményeiről, és az előjogok biztosítása és kedvező adózás is komoly vonzó hatást jelentett.

¹²²TÓTH PÉTER, 2007, 543-544.

Zarándoklatok, prelátusi utak és gazdasági szükségesség. Ilyen egész Európát átívelő földrajzi perspektívában nézve Magyarország nem is volt olyan messze a lotaringiai frank világtól.

12.0 A kutatás távlati perspektívái

Kutatásom messze nincs befejezve. Egy felületes vizsgálata az európai párhuzamosságoknak azt mutatja, hogy a lotaringiai befolyás korántsem magyarországi specifikum volt. A lotaringiai prelátusok XI. századi megjelenése nemcsak Magyarországon figyelhető meg, hanem ugyanúgy Lengyelországban és Angliában is. Az uralkodó elitek házassági stratégiái nemzetközi együttműködési hálózatokat generáltak, mind egyházi, mind szekuláris értelemben. A szentek kultusza és mögöttes ideológiai tartalmaik - modern kifejezéssel élve - az uralkodói kapcsolathálókon keresztül virálissá, étellel telivé váltak. Ez a tény különösen a Szent Lambert- és a Szent Egyed-kultusz esetén megfigyelhető meg Magyarországon és külföldön egyaránt. A helyi uralkodói réteg és a Liège-i Herceg-Püspökség közötti kapcsolat egyértelműen kimutatható. A püspöki központok és a jellegzetesen lotaringiai gazdasági know how közötti kapcsolat is világosan meglátszik; Magyarországon a minőségi bortermelés, Lengyelországban a sörfőzés, az Eger-völgyben is kimutatható, ahogy a vízgazdálkodáshoz való, francia gyökerekre visszamenő gyakorlat alkalmazása is. Vízaknai Gyán dominálta az erdélyi sókereskedelmet és az esztergomi vallon kalmárok vezették a várost és irányítottak egy páneurópai kereskedelmi hálózatot. Ezek a vallonok magas presztízsű egyének voltak.

A kutatás során két dolog került a látókörömbe. Az egyik maga Liège és a lotaringiai térség, ahonnan nagy valószínűséggel a háborúk és éhínségek hatására elindult a keleti terjeszkedés folyamata; ennek köszönhetjük az lotaringiai hatást Európa-szerte. A másik pedig a rejtélyes latinus jelenlét nyomai egész Európában hely szinten. Az egyik irány a liège-iek nemzetközi kapcsolatainak és befolyásának okaira teszi a hangsúlyt, a másik pedig az onomasztikát és a patricíniumkutatást kapcsolja össze, új izgalmas helyi eredményeket felhozva a felszínre.

Jelenleg úgy gondolom, hogy a nemzetközi irányzat kecsegtetőbb, mivel komoly nemzetközi érdeklődés váltható ki vele, de a másik aprólékos folyamat is elmélyíti

¹²³BERG.

tudásunkat a lotaringiai kapcsolathálóval összefüggésben. Mi az, ami összekapcsolja a helyszíneket? Gazdasági, uralkodói vagy hitbeli tényezők? Nagy valószínűséggel látni fogjuk, hogy e három tényező kombinációja adja meg a választ.

Végezetül, igazat adva a magyar bencés történészeknek, komoly szerepet játszhatott a vallonok intenzív európai tevékenységében rendjük és különösen St. Vanne-i Richárd személye, akinek szerepe mindenképpen kiemelendő. A bencés történetírás nem új keletű, de a kommunista időszak egyházellenessége miatt némileg feledésbe merült. Fontos lenne a modern liturgiakutatás eszközeivel újra áttekinteni az eredményeiket; meggyőződésem, hogy a lotaringiai befolyással kapcsolatban teljesen helytálló volt az általános véleményük, gond inkább a részletekben és az kicsit áporodott megközelítésben lehet.

Szándékozom folytatni a kutatást, és aktívan részt kívánok venni nemzetközi együttműködésekben. Magam is izgalmasnak és motiválónak tartom a témát, amely esetleg egy majdani történelmi PhD-disszertáció tárgya lehet, és lehetőséget adhat más egyetemekkel való együttműködésre is. Ez jelenleg még a jövő zeneje.

Irodalomjegyzék

- ÁCS Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984.
- AMMANN, Hektor: *Die französische Südostwanderung im Rahmen der mittelalterlichen französischen Wanderungen*. München, 1955, 406–428.
- AUNER Mihály: *Latinus*. In: Századok 1919, 28–41.
- BALÁZSY Ferenc: *Heves vármegye története*, Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája, Eger, 1897
- BÁRCZI Géza: *A középkori vallón-magyar érintkezésekhez*. In: Századok, 1937, 399–416.
- BÁRCZI Géza: *A francia nyelv francia jövevényszavai*. In: A magyar nyelvtudomány kézikönyve. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1939.
- BÁRCZI Géza: *A magyar szókincs eredete*. Budapest. Tankönyvkiadó 1958.
- BEREND, Nora – PRZEMYSŁAW, Urbańczyk – PRZEMYSŁAW, Wiszewski: *Central Europe in the Middle Ages, Bohemia, Hungary and Poland c. 900 – c. 1300*. Cambridge, University Press, 2013.
- BERG, André: *La joyeuse histoire des wallons - C'est fou ce qu'ils circulent* – eredeti kiadása jelenleg nem azonosítható
- BERLIÈRE, Ursmer: *Bénédictins liégeois en Pologne au XIIIe*. In: Revue Bénédictine, 1896.
- BIRKÁS Géza: *Francia utazók Magyarországon*. In: Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Philologica. XVI kötet. Szeged. Szegedi Egyetemi Kiadó 1948.
- BOEREN, P.C.: *Florarium Temporum*. Hága, Nijhoff könyvkiadó, 1951.
- DE BORCHGRAVE, Émile: *Essai historique sur les colonies belges qui s'établirent en Hongrie et en Transylvanie pendant les onzième, douzième et treizième siècles*. Brüsszel, Hayez Kiadó, 1871.
- BOROVSKY Sámuel: *Magyarország vármegyei és városai. Heves vármegye története*. Budapest, Országos Monografia Társaság, 1909.
- BRESSLAU, Harry: *Fundatio Ecclesiae S. Albani Namucensis*. In: Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, Hannover, Hahn'sche Buchhandlung 1883, 587-598.
- BOURGAIN Pascale/LANDES Richard/PON Georges: *Ademari Cabannensis Chronicon*. In: Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 129), III kötet, 65. fejezet. Turnhout, Brepols, 1999.
- BOZSÓKY Pál Gerő: *Magyarok útja a pogányságból a kereszténységig*. Szeged, Agapé

Kiadó, 2000.

BUZÁS Gergely: *Az Árpádkori egri püspöki központ kialakulása*. In: *Archaeologiai Értesítő* 145(2020), 101–136. DOI: 10.1556/0208.2020.00004

BUZÁS Gergely: *Új ásatások az egri várban*. In: *Élet és Tudomány*, 2017. október 13.

COLIGNON, Alain: *Dictionnaire des Saints et de Cultes Populaires de Wallonie*. In: *Histoire et Folklore*, Liège, Edition du Musée de la Vie Wallonne, Cour des Mineurs, 2003.

CORRADINI Erika, *Leofric of Exeter and his Lotharingian Connections: a Bishop's Books, c. 1050-72*, University of Leicester doktori disszertáció, Leicester, 2008.

CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890.

CSÓKA J. Lajos: *Szent Benedek fiainak világtörténete I*. Budapest, Ecclesia Kiadó, 1969.

DANIEC, Jadwiga Irena: *The Bronze Door of the Gniezno Cathedral in Poland*. In: *The Polish Review*, Autumn, 1966, Vol. 11, No. 4.

DELMELLE Joseph: *L'expansion wallonne en Europe*. Institut Jules Destrée, 1966.

ENGEL Pál: *Magyarország a középkor végén*, Bölcsészettudományi Kutatóintézet 2020

FEJÉR, György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Magyar Királyi Egyetemi Kiadó, Buda, 1832.

GEVERS-MOLNÁR Vera: *A középkori Magyarország rodundai*. In: *Művészettörténeti füzetek* 4, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

GALAMBOSI Péter: *Az egri püspökség kezdetei*, In: *Egyháztörténeti Szemle* XXI/2, 2020

GYÖRFFY György: *István király és műve*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983.

HARE, Michael: *Cnut and Lotharingia: two notes*. In: *Anglo-Saxon England* Vol 29, Cambridge University Press, London, 2000.

HAVASSY Péter: *Heves megye középkori tisztségviselői*. In: *Studia Agriensia* 6. Eger, 1986.

HÓMAN, Bálint/SZEKFŰ Gyula: *Magyar történelem I*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1928.

DE LEODIO, Laurentius: *Gesta episcoporum Viridunensium et abbatum Sancti Vitoni (1047-1144)*, Brepols Publishers, 2014.

KAKUCS Lajos: *Der mittelalterliche Jakobuskult in Ungarn*. In: *Der Jakobuskult in Ostmitteleuropa*. Klaus Herbers, Dieter R. Bauer. Tübingen, Günter Narr Verlag, 2003.

KARÁCSONYI János: „*furmint*” szócikk. In: *Magyar Nyelv* II. Szerk. SZILY Kálmán. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1906, 273–274.

- KISS Etele: *A sodronyzománc kezdetei és a franko-flamand udvari művészet*. In: Francia-magyar kapcsolatok a középkorban, Debrecen. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 327-341.
- KISS Gergely: *11–13. századi főpapok francia kapcsolatai*. In: Francia–magyar kapcsolatok a középkorban. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 341–350.
- KISS Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
- KONDORNÉ LÁTKÓCZKI Erzsébet: *Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban*. In: A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 4. Eger, 1997.
- KOROMPAY Klára: *Középkori neveink és a Roland-ének*. Budapest. NytudÉrt. 96. 1978
- KOSZTA László: *Fejezetek a korai magyar egyház történetéből*, MTA doktori disszertációja, Szeged 2012
- KOVÁCS Béla: *Eger középkori utcái*. In: Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis 3. Eger, 1965.
- KOVÁCS Béla: *Nagytálya középkori templomának feltárása*. In: Az Egri Múzeum Évkönyve Annales Musei Agriensis 10. Eger, 1972.
- KOVÁCS Béla: *Idegen etnikumú települések a középkori Heves megyében*. In: Hevesi Szemle 1. Eger 1973/2.
- KOVÁCS Béla: *Az egri egyházmegye története 1596-ig*. Eger, 1987.
- KNIEWALD Károly: *A Pray-kódex tartalma, kora, jelentősége*. In: Magyar Könyvszemle, 1939/3.
- KRISTÓ Gyula: *Szent István király*. Budapest, Neumann Kht., 2002.
- KRISTÓF Ilona, BERECH Anita: *Eger ezer éve*. Eger. Líceum kiadó 2020.
- MABILLON, Jean: *Vita B. Richardi Abbatis*. In: Acta Sanctorum Ordinis Sancti Benedicti 6, I rész, Párizs, 1701, 528.
- MARCHANDISE, Alain: *L'obituaire de la cathédrale Saint-Lambert de Liège (XIe-XVe s.)*, Brüsszel, Commission royale d'histoire, 1991
- MIZSER Lajos: *Cserépfalu földrajzi neveinek történeti-etimológiai szótár*. Herman Ottó Múzeum évkönyve 49. 2010.
- NAGY József: *Eger története*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978.
- OLÁH Miklós: *Magyarország leírása*. 1536.
- PAIS, Dezső: *Les rapports franco-hongrois - sous le règne des Arpad*. In: Revue des études hongroises et finno-ougriennes, 1923, 15-26.
- PISTORIUS Johannes: *Magnum Chronicon Belgicum*, Frankfurt, 1607.
- RADÓ POLIKÁRP János: *A magyar liturgia eredetéről a XI. században*. In: Vigilia 1957/7.

- RUPP, Jakab: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre*, II kötet, Budapest, Eggenberger Ferdinánd Akadémia Könyvtára, 1872.
- SOÓS Imre: *Felnémet története*. Kézirat.
- SUGÁR István: *Az egri püspökség története*. Budapest, Szent István Társulat, 1984.
- DE STAVELOT, Jean: *Chronique de Jean de Stavelot*. Brüsszel, Hayez Kiadó, 1861.
- SZAMOTA István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-Félszigeten*. Budapest, Franklin Társulat, 1891.
- SZÉKELY György: *Wallons et italiens en europe centrale aux XIe - XVI siecles*. In: Annales Sectio Historica, ELTE, Budapest, 1963.
- SZÉKELY György: *A székesfehérvári latinok és a vallonok a középkori Magyarországon*. In: Kralovánszky A. (szerk.): Székesfehérvár évszázadai 2. – Középkor. Székesfehérvár, 1972, 45–72.
- SZUROMI Rita: *Nagytálya a vallonok és svábok öröksége*. Nagytálya, Eger '91 Nonprofit Kft., 2012.
- THOROCZKAY Gábor: *Megjegyzések az egri és bihari (váradi) püspökségek esetleges korai kapcsolatáról*. Budapest, Belvedere Meridionale vol. 33. no. 1. 13–18. 2021.
- TÓTH István: *Szarvaskő Egy csepp Magyarország, egy tenyérnyi haza – Szülőfalu természetrajza, története és néprajza*. Szarvaskő Község Önkormányzata, Eger, 2005
- TÓTH Péter: *Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után*. In: Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére. Tihany 2007, 31–36.
- VAN DER ELST, Jean Paul: *The Low Countries in Transylvania*, kézirat Merchtem, 2013
- VANDERPUTTEN, Steven: *Imagining Religious Leadership in the Middle Ages – Richard of Saint-Vanne and the Politics of Reform*. Cornell, University Press, 2015.
- VARGYAS Lajos: *A magyar népballada és Európa*. Budapest, Zeneműkiadó, 1976.
- VERES László: *Vallon telepek és telepések Észak-Magyarországon a XV.-XVI. században*. In: Levéltári évkönyv, Miskolc, 2005, 12-13.
- WINDER, Simon: *Lotharingia – A Personal History of Europe's Lost Country*. Farrar, Straus and Giroux, 2019.

Képek jegyzéke

1. Első kereszties hadjáratok útvonalai	7
2. Eger középkori városnegyedek és templomok helye egy 1753-ban készített térképre vetítve	16
3. A <i>Vallis Agriensis</i> települései	18
4. A magyar kereszt az andernachi Boldogasszony templomában	20
5. Szarvaskő falurészlet 1853	24
6. Latinus polgárság kettős pecsétnyomója, Esztergom	29
7. Szent Lambert székesegyház, Liège	33
8. A Liège-i Herceg-Püspökség (térkép)	33
9. Vieux-Liège Szent Adalbert temploma	34
10. Lotaringia (térkép)	35
11. Felső- és Alsó-Lotaringia	36
12. Tőkeművelés	39
13. Vallonok élvezik a magyar vidéki életet	40